

Helytörténet a termelőszövetkezetekben: táblanévadás

A kollektivizálás során a szövetkezeti gazdaságok lettek az ország termőföldje nagy többségének művelői, egyben örökösei a földhöz történetileg tapadt szellemi hagyományoknak. Ezek között elsősorban a dülönevekben őrzött hagyományokra gondolunk. A *Zsellérföld* határnévszó Szeghalmon, az *Apponyiföldi-tanyák* Kétsopronyon, a *Proletár* Zalaszentlászlón, a *Jancsár* Csabdin, az *Apáti-kút* Gencsapátin, az *Úr-tava* Nagyhalászon, a *Ménes-járás* Újszászon, a *kötél-rétföld* Megyaszón, az *Ozítató* Somogyásmonon, a *Madzagföld* Karcsán a helyi történelem egy-egy szeletét őrzi.

A helytörténetírás — sok egyéb mellett — forrásként építhet rájuk az egykori határhasználat kutatása közben is. Mert a visszaemlékezőktől ma még nyerhető információkkal erősítve is, bizonyossággal állíthatjuk, hogy a nagybirtoktól uralt övezetekben azok a határrészek álltak uradalmi belső kezelésben, amelyeken a helynevek ritkábban fordulnak elő, ezzel szemben a jobbágytelkek ott terültek el, ahol sűrűbben. A bodrogközi Karcsán, az egykori báró Sennyey-birtokon hét hagyományos név fordult elő az egyik határrészben (*Hamurét, Tolvajka, Somosajka, Képszári, Harasztosalja, Farkasverem, Ördögös*¹), mert a kisebb parcellányi földekből összeálló határrész minden zugát megjelölte a paraszti szükség. Ezzel szemben ugyanott, hasonló nagyságú területeken (*Nyárjaska, Aranytó, Kincshomok*) csak egy-egy földrajzi név ismeretes. Hasonló példakkal az ország más részein is találkozhatunk.

Mi történt nyelvünk helynévszó-állományával az utóbbi évtizedben?

Mint hogy a termelőszövetkezeti gazdaságokban a tábla a terület összetartó váza és a nagy teljesítményű erőgép mozgásának elengedhetetlen feltétele, a hagyományos helynévállomány a táblanévadásban kapott szerep függvényévé vált.

Az országos átlagban 70 hektár körüli területű tsz-táblák kialakítása közben a régi düloutak tömegét szántották be, s eközben eltűntek a szegélyfasorok, kelet-magyarországi népnyelven szólva, „dülő-sor”, „dülő-szél”, dunántúli szóval „spalét” (palét),-ok.²

A jogszabályok ingatlan-nyilvántartásra kötelezik a szövetkezeteket. A többlépcsős adminisztráció egyike az üzemi nyilvántartás,³ amelynek alapvető dokumentuma a táblatorzskönyv. Itt található a tábla neve. A táblatorzskönyv jogszabálytól megkövetelt fő adata a helyrajzi szám. Hogy ezen túlmenően milyen nevet adnak a tsz-ek a tábláknak, azt semmiféle jogszabály nem írja elő és semmilyen szerv nem kéri számon. Ennélfogva a táblanévadás változatainak sora található az országban, amelyek feltérképezéséhez a honismereti-helytörténeti mozgalom

¹Nagy Géza: Földrajzi nevek a Bodrog-közről (Kézirat).

²Virágh Ferenc: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek szerepe a dolgozók és a település felemelkedésében (Kézirat). 1983. AGROINFORM Könyvtár, 19. 445. old.

³Magyar Közlöny, 1972. december 31. 1214. old. Földnyilvántartási útmutató. MÉM Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal, Földnyilvántartási osztály (1980).

⁴Zalamenti Egyesült Mgtsz Kehidakustány. 627—2/1984.

⁵Magyarország földrajzinév-tára. (Szerk.: Földi Ervin) II. Borsod-Abaúj-Zemplén. Bp., 1980. Kartográfiai Vállalat. 55. old. Adatszolgáltató: Smajda József főagronómus, Megyaszó.

⁶Kiss Lajos: Régi Rétköz (Akadémiai, 1961. 252—271.); A Nagyhalászi Petőfi Mgtsz területén a szerző gyűjtése, adatszolgáltató: Lukács Imre, Kulcsár Antal, Hornyik Károly.

nagy segítséget nyújthat. Ennek a hagyománymentésen kívül olyan haszna is lehetne, hogy az „odafigyelés” megfordíthatná a nem kívánatos irányzatot, különösen ahol előrehaladt az elidegenedés és a dülök üzemi neve már nem Berek, Bodrogkeszi, Vársánc, vagy Göbolyjárás, hanem csak D-6, B-12, P-21, Sz-4.

A Pécsváradi Zengőalja Mgtsz táblatorzskönyvében például P-1—22-ig a pécsváradi, M-1—12-ig a martonfai, N-1—21-ig a nagyapalli, Z-1—11-ig a zengővárkonyi, L-1—5-ig a lovashe-tényi és A-1—7-ig az apátvarsándi táblákat számozzák s egyben ezt a formát ölti üzemi nevük is, azaz ún. *betű-szám* név. A szövetkezet irodájában — mint mindenütt az országban — kéznél van az üzemi térkép. Ezen az apátvarsándi területen a *Hinterfeld* nevű határrész két táblára tagolódik: a bekötőúttól északra az A-1, délre az A-2 fekszik. A zengővárkonyi területen az *Igaz* egyetlen tábla: Z-7. A mellette elterülő a Z-6 viszont a *Lencsés-földet* és a *Dárszföldet* egyesíti.

A Kehidakustányi Zalamenti Egyesült Mgtsz-ben a *betűszó* és a *hagyományos dülönév* a tábla torzskönyvi neve: C-13. *Oreghegy-alja*. Ezen túlmenően a gyakorlatban még öt hagyományos névszót használnak e tábla területének azonosítására: *Gyöp-föld*, *Csonkás-kelet-nyugat*, *Cseresznyeszl*, *Major mellett*.⁴

A Megyaszói Aranykalász Mgtsz táblatorzskönyvében csak a *hagyományos határnév* a tábla üzemi neve. A Tópart határrészből négy táblát szabtak, s római számokkal jelölték. Ugyanakkor nem jutott névadó szerephez a *Majos-pusztá*, a *Nagyrépás*, a *Harangos*, a *Kerülő-part* helynév.⁵

A névadás néhány változatát mutattuk be a maga konkrét helyén. Összetett, tarka a kép. Ezzel számolniuk kell a honismereti gyűjtőknek.

A táblanév szóállományának rétegződése izgalmas kérdés, vizsgálódásra érdemes ott is, ahol az üzemi táblanévadás a hagyományos földrajzi név alapján áll, mert a hagyományos szó alakváltozatban él tovább. Így Megyaszón a régi *Rétföld* táblanevekben *Papi-*, *Kurta-*, *Csák- és Kötél-rétföld* szavakká változott.

A szabolcsi Tiszaháton lévő Tiszateleken hiába keressük a *Kiss Lajos* néprajztudós gyűjtéséből ismert *Pesti*⁶ nevű határt, helyette a Nagyhalászi Petőfi Mgtsz táblaneveiben — a volt herceg Odessalchi-birtok érháti uradalmának egykori területén — a *Húszas* táblanevet találjuk, mert az 1945-ös földosztáskor az a kiosztandó terület a földosztó bizottság térképén a 20-as számot kapta. Így hát a földosztás történetét örökítő szavak rétege is benne van a szövetkezeti gazdaság egyik földterületének névanyagában.

A Gerencsapáti Savaria Tsz-ben a *Műút-melletti*, a Somogysámsoni Marótvölgye Tsz-ben a *Mogyorósi-tábla* is az újabb keletű réteghez tartozik: egy létesítményhez és egy volt kisebb földtulajdonos nevéhez kötődik a tábla s így épül be a helyi hagyományba.⁷

A tszcs-korszak emlékeit őrzik a békéscsabai tsz-ben: *Szikrácskának* hívják a felszabadulás előtti Szalay-majori részt, ahol a Szikra Tszcs szerveződött. De az azután jövő korszak névanyaga is fellelhető már a helyi nyelvben: a *tsz-tanya* határnév Szabadbattyánban, Nyircsaholyon, Tiszacsermelyen; a tsz-körtés Nagykovácsin és a ma már nem azon a néven működő termelőszövetkezet neve Kacsótán (Baranya), Jándon (Szabolcs-Szatmár), Rábasebesen (Győr-Sopron), Jászládányban (Szolnok).

Nagy vizsgálatot tehet a honismereti-helytörténeti gyűjtés két további sürgős feladat megoldásával is. A tsz-korfák kikutatása az agrártörténet szocialista korszakának mellőzhetetlen adaléka, egy fejlődési folyamat csomópontja. Az országban a termőföld táblásítását az 1960-as évek elején gyakorlatilag befejezték. Ezt követően a kis szövetkezetek egyesülésének, egyesítésének folyamata tartott az 1970-es évek második feléig. Kezdetben volt az „egy falu, több tsz”, aztán lett az „egy tsz, több falu” állapot.⁸ A tsz-korfa ezt a helyi folyamatot ragadja meg szakaszoltan és datálva. Ez azonban öncélú történeti váza volna a ma már hatalmas területű szövetkezeti gazdaságnak, ha ehhez nem párosulna egy másik folyamat, ti. a táblák sorsának vizsgálata, amelyek az egyesítések után újra és újra szabódtak területükben és változtak a nevükben. A szövetkezeti központosítás országos folyamata holnap már nem írható le, ha ma nem történik meg a gyűjtőmunka. A veszély nagyságrendje vetekszik a II. József-féle birtokösszeíratási anyag elégetésével.

A másik ilyen időszerű penzum a tsz és a falu együttélése nyelvi következményének helyi leírása. Ahogy a falu lakosságának egyre csökkenő része tsz-tag, miként alakul a helyi többség tudatában a határ tsz-üzemi neve? A Zsámbéki-medence Lenin Mgtsz-ben mérhető többek közt az üzemi-szakmai nyelvnek a helyi hagyományos határnévre vetülése. A 30 év körüli tsz-dolgozóknak egyszerűen P-11 az *Árendás-föld*, P-30 a *Kisszabad-föld*, ugyanaz a 40—

⁴Marótvölgye Mgtsz Somogysámsón. 1277—3/1984. Adatszolgáltató: Kovács Tamás. Gecsapáti, Savaria Mgtsz.

⁵Esze Tamás Népe. A tarpa-gulácsi-tivadári Esze Tamás Termelőszövetkezet lapja, 1983. augusztus.

⁶Adatszolgáltató: Feketéné Gergely Márta, tsz-számtartó, Páty.

50 éveseknek is, míg a legidősebbeknek a tsz-en belül elsősorban a régi, a hagyományos név.⁹ Páty a budapesti agglomerációban fekszik, lakosságának kisebbik része nézi a határt a tsz-tag szemével munkahelynek. A többségnek *Dísznó-láp, Saslészek, Forrásdűlő, Kopolya-dűlő* az, ami a tsz-ben B-23, P-35, P-22 és P-32—33. Amde az sem vitatható el, hogy nincs ellenértékes mozgás, hogy a tsz-beli táblanévadás és -használat hatástalan marad a falu nem tsz-dolgozóinak körében. Ha ugyanezt a jelenséget az első termelőszövetkezeti városunkban Túrkevén figyeljük, az a tapasztalat, hogy a tsz-beli határnévhasználat jobban betört a lakosság nyelvébe. De már ez a két helységben tapasztalható jelenség sem összegezhető, helytörténeti gyűjtő-feltáró munka nélkül.

Néhány konkrét illusztrációval igyekeztünk vázolni a témát és a teendőket. Abban a reményben tettük, hogy sikerült ráirányítani a figyelmet a sürgős feladatokra és megnyerni az ügynek a mozgalom eddig is sok hasznot hajtó tagjait.

Virágh Ferenc

Helytörténeti kincsesbányák a parókián

A néprajzi gyűjtések alkalmával érhetik váratlan meglepetések az embert. Én is így jártam, amikor Szigetszentmiklóson az egyik háznál nézegettem az életem rakott régi iratokat, fényképeket. Odaszólt a gazdaasszony, adok én magának valamit. Még a férjem hozta a front alatt, ki volt dobva az egyik udvaron — azóta takargattam. Érdeklődve nézegettem a csomagot, melyet a múzeum részére kaptam. Régi jegyzőkönyv a református egyház előjáróságának jegyzőkönyve volt, az 1861—1892 közötti évekből, teljes épségben. Odahaza átolvastam a vastkos könyvet és ekkor jöttem rá, milyen sok értékes helytörténeti adat található az ilyen egyházi jegyzőkönyvekben.

Az egyházi tanácskozások jegyzője általában valamelyik tanító volt, akinek révén bőszavú bejegyzések találhatók. Érdeklődéssel másoltam ki a hasznos adatokat. Már 1861-ben az iskolaépületben olvasóterem volt, a presbitereket közfelkiáltással választották. A temetőt árokkal vették körül, kaput tettek rá és bekerítették. Olvasható feljegyzés a templom renoválásáról, a harangozó fizetéséről, faiskola létesítéséről. 1862-ben Arany János költőt világi aljegyzőnek választják Szigetszentmiklóson is — olvasható a november 21-én írt jegyzőkönyvben. Szerűskertet létesítettek az ötemetőben, 1863-ban meg szűk termés volt, ebben az évben a dühöngő orkán a templom fedelét megrongálta, újra kellett építeni. Sok adat található az egyház földjeiről, azok műveléséről, terméseredményekről. Az egyháznak 1869-ben két tanítója volt, a tanítás három tanteremben folyt 300 tanulóval. A tanító fizetése évi 300 forint.

Majdnem minden oldal valami helytörténeti, egyháztörténeti adatot tartalmaz. A templomban a szószék fölé új korona készült adakozásból, ebbe értékes iratokat raktak 1872-ben. A másik bejegyzés elmondja, hogy 1875-ben a szélvihar ledöntötte a templomtornyot, javítása után újabb emlékiratot helyeztek a régiek mellé. A régi irat elmondta, hogyan épült a templom tornya 1826-ban, a másik irat az 1848-as szabadságharc helyi történetét tartalmazta. A harmadik irat 1853-ból őrzött értékes adatokat ref. egyház akkori állapotáról, a községi vezetők-ről, a templom felújítási munkáiról. A jegyzőkönyvből megtudhattuk azt is, hogy a harangozót mindig Szent György napján (ápr. 24.) fogadták fel. 1876-ban pedig akkora árvíz volt a faluban, hogy a templomban térdig ért a víz. Az első női tanító 1876-ban került a faluba. Érdekes az ifjak „tívornyázásáról”, veszekedési, békítési ügyeiről szóló feljegyzés 1879-ből. A cigányok nem fizettek egyházadót.

A község saját földjéből a zsidóknak temetőhelyet jelölt ki 1885-ben. Az utolsó bejegyzések elmondják a harangok újraöntésének eseményét, a legutolsó lapokon pedig a lelkész, a tanító fizetését felsoroló díjlevelet találjuk.

Ezek a kiragadott példák is érzékeltetik, milyen gazdag helytörténeti adatokat tartalmaznak a ref. egyház presbiteri jegyzőkönyvei. Érdemes a helytörténeti kutatóknak, ahol csak lehet, átnézni ezeket a feljegyzéseket.

Vöő Imre